[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-2\(9\)-123-131](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-2(9)-123-131)

Ельвіза Абільтарова

*кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9747-3303>*

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ З ОХОРОНИ ПРАЦІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці у вищому навчальному закладі. Обґрунтовано актуальність, соціальне-педагогічне значення досліджуваної проблеми, виявлені суперечності, які існують у теорії і методиці професійної освіти та потребують ґрунтовного дослідження. Застосовано наступні методи дослідження: аналіз і систематизація наукової літератури з проблеми дослідження; абстрагування та моделювання для розроблення концепції формування культури безпеки професійної діяльності; прогнозування для визначення шляхів та умов формування. Проведено теоретичний аналіз зародження та становлення поняття «культура безпеки» у міжнародних документах, науково-технічній, педагогічній та психологічній літературі. Встановлено, що Міжнародна консультативна група з ядерної безпеки Міжнародного агентства з атомної енергії, та Міжнародна організація праці акцентують увагу на необхідності формування культури безпеки, культури охорони праці, а також необхідності підвищення культури профілактики в охороні праці.

Визначено напрями формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці, які зумовлюють обґрунтування ідей дослідження на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях. Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів (системний, культурологічний, гуманістичний, компетентнісний, аксіологічний, ергономічний, діяльнісний) загальнонаукової і конкретно-наукової методології до вивчення проблеми формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів з охорони праці. Теоретичний концепт передбачає систему концепцій, ідей, основних понять, дефініцій, вихідних категорій з філософії освіти, теорії особистості психології професійної освіти, педагогіки, психології праці, охорони праці, без яких неможливе розуміння сутності явища, що

досліджується. Технологічний концепт передбачає розробку та впровадження технології формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці.

Ключові слова: культура безпеки професійної діяльності, підготовка інженерів з охорони праці, професійна освіта, концепція.

Elviza Abiltarova

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor,
doctoral student of the Institute of Vocational Education and Training of the
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

<https://orcid.org/0000-0001-9747-3303>

DIRECTIONS OF FORMATION OF THE CULTURE OF SAFETY OF PROFESSIONAL ACTIVITY AMONG FUTURE OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH ENGINEERS

Abstract. The article is devoted to the problem of formation of the culture of safety of professional activity among future occupational safety and health engineers in higher education. The relevance and socio-pedagogical significance of the researched problem are substantiated, the contradictions that exist in the theory and methods of vocational education and require thorough research are revealed. The following research methods were used: analysis and systematization of scientific literature on the research problem; abstraction and modeling for the development of the concept of formation of the culture of safety of professional activity; forecasting to determine the ways and conditions of formation. Theoretical analysis of the origin and formation of the concept of "culture of safety" in international documents, scientific and technical, pedagogical, and psychological literature is conducted. It was established that the International Atomic Energy Advisory Group of the International Atomic Energy Agency and the International Labor Organization emphasize the need to form the culture of safety, culture of labor protection, as well as the need to improve the culture of prevention in labor protection.

The directions of formation of the culture of safety of professional activity of future occupational safety and health engineers are indicated, which determine the substantiation of research ideas at the methodological, theoretical and technological levels. The methodological concept reflects the relationship and interaction of different approaches (systemic, cultural, humanistic, competence, axiological, ergonomic, activity) of general and specific scientific methodology to study the problem of formation of the culture of safety of professional activity of future safety

engineers. The theoretical concept provides a system of concepts, ideas, basic notions, definitions, source categories of philosophy of education, personality theory, psychology of vocational education, pedagogy, psychology of labor, labor protection, without which it is impossible to understand the essence of the phenomenon under study. The technological concept provides for the development and implementation of technology for the formation of the culture of safety of professional activity among future occupational safety and health engineers.

Keywords: culture of safety of professional activity, training of occupational safety and health engineers, vocational education, concept.

Постановка проблеми. У сучасному світі безпека виступає головною цінністю та пріоритетом кожного індивіда та всього суспільства. Проте внаслідок науково-технічної діяльності людства, порушення та невиконання вимог безпеки праці мільйони людей стають жертвами нещасних випадків та професійних захворювань. Враховуючи це, в умовах виникнення нових небезпек для життя людини особливе місце займає культура безпеки майбутнього фахівця. Сьогодні система професійної підготовки майбутніх спеціалістів з охорони праці має бути орієнтована на формування особистості, яка здатна гнучко адаптуватися у мінливих життєвих ситуаціях, проявляти здібності швидкої мобільності під час здійснення професійної діяльності та володіти культурою безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вперше поняття «культура безпеки» було введено в 1986 р. Міжнародною консультативною групою з ядерної безпеки (INSAG) Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), яка у своїй доповіді дійшла висновку про необхідність формування культури безпеки як головного принципу безпеки атомних електростанцій. Надалі концепцію культури безпеки підтримали Міжнародна організація праці, Міжнародна організація цивільної авіації, Всесвітня організація здоров'я, Всесвітня організація трубопровідного транспорту, Міжнародна асоціація з радіаційного захисту та інші авторитетні міжнародні організації. Поступово це словосполучення закріпилося у нормативних документах органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Водночас питання розвитку та впровадження культури безпеки у сфері використання ядерної енергії активно досліджувалися вітчизняними та зарубіжними вченими з ядерної та радіаційної безпеки (С. Клевцов, Н. Валігун, А. Носовський, І. Комаров, В. Машин).

У багатьох літературних джерелах питання культури безпечної діяльності людини розглядається в основному у межах культури безпеки життєдіяльності. Так, в Україні дослідження сутності структурних компонентів культури безпеки життєдіяльності здійснюються М. Зоріною, Т. Петуховою. В зарубіжних країнах цій темі присвячено близько 30 дисертацій (О. Балашов,

Л. Горіна, О. Дронов, В. Мошкін, І. Петрухіна), в яких розглядаються питання формування, виховання, розвитку культури безпеки життєдіяльності у дітей дошкільного віку, учнів, студентів, вчителів безпеки життєдіяльності. Значну зацікавленість викликають філософські, психологічні та соціологічні наукові праці з дослідження феномену «культура безпеки» (В. Кузнецов, Ю. Фетісова, В. Машин). Відомі дослідження з проблеми розвитку екологічної культури та культури екологічної безпеки (Ю. Бойчук, Н. Єфіменко, І. Лесникова, Л. Лук'янова, Л. Юрченко). У науковій літературі зустрічаються праці з необхідності формування культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів (В. Дем'янчук, О. Дашковська, О. Кобилянський, О. Третяков, В. Чабан). Окрім того Національним інститутом стратегічних досліджень активно піднімалися питання щодо впровадження культури безпеки в Україні (Ю. Скалецький, Д. Бірюков, О. Мартюшева, Л. Яценко).

Аналіз наукової, науково-педагогічної та психолого-педагогічної літератури свідчить про значні досягнення педагогічної науки у сфері формування культури безпеки, які закладають теоретичну основу з досліджуваної проблеми. Однак дослідженню процесу формування культури безпеки професійної діяльності безпосередньо у майбутніх інженерів з охорони праці приділено недостатню увагу. У розглянутих науково-педагогічних працях залишилися нез'ясованими питання сутності та структури культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці. Відсутні також дослідження, в яких подано науково обґрунтовану модель формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці. Теоретичні пошуки довели й потребу розробки критеріального апарату оцінки сформованості рівнів культури безпеки і відповідної науково-методичної системи її забезпечення. Крім того, ознайомлення з результатами наукових розробок вчених та вивчення практичного досвіду з формування культури безпеки професійної діяльності дало змогу виявити ряд суперечностей, які існують у теорії і методиці професійної освіти, зокрема:

- потребою ринку праці й українського суспільства у компетентних інженерах з охорони праці з високим рівнем культури безпеки професійної діяльності та недостатністю досліджень, в яких розкрито інноваційні методологічні підходи та концепції, що уможливають внесення змін в існуючу практику професійної підготовки інженерів з охорони праці;

- суттєвим зростанням вимог підприємств, організацій щодо підготовки інженерів з охорони праці, здатних здійснювати професійну діяльність на засадах культури безпеки професійної діяльності та недостатньою обґрунтованістю необхідних для цього теоретичних основ;

- необхідністю цілеспрямованого формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці та

невідповідністю теоретичних основ та навчально-методичного забезпечення, які б цьому сприяли.

Отже, актуальність, соціальне-педагогічне значення досліджуваної проблеми, виявлені суперечності, недостатній рівень теоретичної та практичної розробленості, потреби освітньої практики зумовили констатувати на необхідності здійснення дослідження з формування культури безпеки професійної діяльності безпосередньо у майбутніх інженерів з охорони праці.

Мета статті: передбачає обґрунтування доцільності формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці та визначення основних напрямів наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. В умовах активної науково-технічної діяльності людства, швидкого темпу та ритмів життя, підвищення небезпеки факторів виробничого середовища постає питання збереження життя, здоров'я, психологічної рівноваги та працездатності робітників у процесі виконання ними трудових обов'язків. У зв'язку з цим, важливе місце посідає безпека особистості, безпека колективу, безпека суспільства, яка охоплює усі сфери нашої життєдіяльності.

Аналіз причин нещасних випадків підтверджує про переважну роль людського чинника у створенні передмов травмонебезпечних ситуацій. Останнім часом збільшилася кількість аварій, які відбуваються через неправильні дії персоналу, що пов'язано з низьким рівнем професійної компетентності, невмінням швидко мобілізуватися та приймати рішення в нестандартних ситуаціях. На думку багатьох дослідників, рішучим фактором в забезпеченні безпеки праці на виробництві є роль особистості самого робітника, його професіоналізм, якість праці, психологічне мислення. А тому треба звернути увагу на особовий аспект підготовки майбутнього інженера з охорони праці, у якого необхідно сформувати культуру безпеки, вміння оцінити ризики виробничого середовища та їх вплив на особисту безпеку та безпеку колективу, готовність до вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я робітників в небезпечних умовах і надзвичайних ситуацій.

Згідно з INSAG культура безпеки – це такий набір характеристик і особливостей діяльності організації та поведінки окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки атомних електростанцій як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, яка визначається їх значущістю [3].

Вчена М. Зоріна виділяє поняття «культура безпеки життєдіяльності» та відзначає його як рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значимістю завдання забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному

житті і в умовах небезпечних та надзвичайних ситуацій, ступенем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності [2, с. 2].

Під культурою безпеки життєдіяльності Т. Петухова розуміє сукупність життєво-фахових цінностей, які визначають дії, поведінку та взаємовідносини особистості в умовах професійної діяльності [4, с. 9].

У педагогічній науці окрім цього поняття існує термін «культура безпеки професійної діяльності», який розглядається як інтегральна якість особистості фахівця, що характеризує цілісне єдність потреб, знань, умінь щодо запобігання небезпечних ситуацій, загроз і ступеня готовності до саморозвитку, засноване на глибокому усвідомленні пріоритету безпеки при вирішенні будь-яких професійних завдань [1, с. 13].

У цьому контексті для нас представляє інтерес теорія А. Маслоу, згідно з якою друге місце в ієрархії потреб людини посідає потреба до безпеки. Ця потреба передбачає прагнення індивіда до захисту від фізичних та психологічних небезпек з боку навколишнього середовища, в безпеці свого існування, впевненості у завтрашньому дні [5, с. 150-151].

Треба зазначити, що потреба до безпеки є достатньо вираженою категорією і має бути сформована у свідомості особистості. Тоді це стане мотивом для здійснення безпечних дій у всіх сферах життєдіяльності. Цього можна досягнути шляхом формування системи цінностей і ідей безпечної поведінки, цілеспрямованого впровадження культури безпеки професійної діяльності як невід'ємного складника загальної культури. Усе це актуалізує і загострює необхідність удосконалення освітнього процесу підготовки інженерів з охорони праці у вищих навчальних закладах, здатних кваліфіковано приймати організаційно-управлінські рішення, використовуючи сучасні інформаційно-комунікативні технології. Водночас майбутній інженер з охорони праці під час створення якісної системи управління охороною праці має вибудовувати трудові відносини з колективом, засновані на принципах індивідуальності, принциповості та послідовності з виховання у робітників працезахоронного мислення. У зв'язку з цим у майбутніх інженерів з охорони праці разом зі спеціальними знаннями необхідно формувати такий рівень культури безпеки професійної діяльності, який забезпечить його трансляцію та подальше формування в інших робітників.

Розглянемо більш детально шляхи формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці. Дослідження проблеми формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів з охорони праці здійснювалося на основі міждисциплінарного підходу, що зумовило необхідність звернення до філософських, культурологічних, соціологічних, педагогічних і психологічних концепцій, вивчення результатів досліджень в цієї галузі наукового знання.

Здійснюючи науковий пошук, ми враховували філософські і освітні парадигми та виходили з того, що формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів з охорони праці є цілеспрямований і керований процес, який розпочинається у вищому навчальному закладі та неперервно продовжується у подальшій професійній діяльності. Основою забезпечення високого рівня культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів охорони праці є методолого-теоретичне обґрунтування концепції формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці; розробка моделі науково-методичної системи забезпечення процесу формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці; структурування змісту факультативного спецкурсу «Культура безпеки професійної діяльності», перевірка ефективності технології формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці в умовах вищого навчального закладу та впровадження науково-методичного супроводу.

Науково-теоретичні засади сутності культури безпеки професійної діяльності зумовлюють обґрунтування ідей дослідження на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях. Методологічний концепт відображає взаємозв'язок і взаємодію різних підходів (системний, культурологічний, гуманістичний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний) загальнонаукової і конкретно-наукової методології до вивчення проблеми формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів з охорони праці. Теоретичний концепт передбачає систему концепцій, ідей, основних понять, дефініцій, вихідних категорій з філософії освіти, теорії особистості психології професійної освіти, педагогіки, психології праці, охорони праці, без яких неможливе розуміння сутності явища, що досліджується. Технологічний концепт передбачає розробку та впровадження технології формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці.

В основу розробки концепції формування культури безпеки професійної діяльності майбутніх інженерів з охорони праці має бути закладена модель, що охоплює теоретико-методичні та змістово-процесуальні засади, дозволяє актуалізувати цінності та пріоритети безпеки, виробляє у майбутніх фахівців свідому поведінку безпечного виконання робіт професійної діяльності, формує основи ціннісного ставлення до збереження здоров'я і працездатності у процесі майбутньої професійної діяльності, виховує мислення про самообережність, самокритичність, самопрофілактику виробничого травматизму.

Для впровадження технології поетапного формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці необхідно забезпечити наступні умови:

- створити сприятливе освітнє середовище;
- стимулювати студента до самоосвіти та самоконтролю своєї навчальної діяльності;
- акцентувати увагу на життєво-освітньому досвіді студента та набутті нового досвіду в процесі практичної діяльності;
- мотивувати прагнення майбутніх інженерів з охорони праці до безпечного виконання професійних завдань у процесі трудової діяльності;
- застосовувати інтерактивні, комп'ютерні технології та творчі форми навчання в процесі оволодіння знаннями, уміннями, навичками з безпеки праці з метою підвищення пізнавальної активності студентів.

Висновки. Отже, майбутній інженер з охорони праці як менеджер у галузі охорони праці має володіти високим рівнем культури безпеки професійної діяльності, формування якої буде успішним, якщо:

- формування знань, умінь і навичок безпечної професійної діяльності у майбутніх фахівців буде здійснюватися на основі комплексу підходів, а саме системного, культурологічного, гуманістичного, аксіологічного, компетентнісного, особистісно-діяльнісного;
- процес формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці буде спрямований на розвиток їх професійно-особистісних якостей;
- за рахунок мотиваційного компоненту буде сформована внутрішня потреба в оволодінні культурою безпекою й потреба в самовдосконаленні та саморозвитку особистості;
- процес формування культури безпеки професійної діяльності у майбутніх інженерів з охорони праці буде орієнтовано на їх творчу активність та забезпечуватиме творчу самореалізацію;
- формування компетенції з культури безпеки забезпечуватиметься усіма професійно-орієнтованими дисциплінами у галузі охорони праці;
- буде передбачено широке застосування інтерактивних та комп'ютерних технологій у процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін у галузі охорони праці;
- буде запроваджено авторський комплекс навчально-методичного забезпечення, що охоплює теоретико-методичні матеріали і практичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу підготовки інженерів з охорони праці.

Подальше дослідження буде спрямоване на вивчення та аналіз історичних аспектів виникнення культури безпеки.

Література:

1. Гафнер В. В. Культура безопасности: от теории к практике. *Основы безопасности жизнедеятельности*. 2013. № 6. С. 9–15.

2. Зоріна М. О. Визначення структурних компонентів культури безпеки життєдіяльності. *Педагогіка та психологія*. 2011. Вип. 40(1). С. 39–44.
3. Культура безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности. *Серия изданий по безопасности*. № 75-INSAG-4. Вена : МАГАТЭ, 1991. 39 с.
4. Петухова Т. А. *Підготовка майбутніх учителів до формування культури безпеки життєдіяльності в учнів основної школи* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.
5. Романчук А. А. *Менеджмент охраны труда*. Київ : Основа, 2003. 176 с.

References:

1. Gafner, V. V. (2013). Kul'tura bezopasnosti: ot teorii k praktike [Safety culture: from theory to practice]. *OBZH. Osnovy bezopasnosti zhizni*, 6, 11–15. [in Russian].
2. Zorina, M. O. (2011). Vyznachennia strukturnykh komponentiv kultury bezpeky zhyttiediialnosti [Determination of structural components of the life safety culture]. *Pedahohika ta psykholohiia*, 40(1), 39–44. [in Ukrainian].
3. Petukhova, T. A. (2010). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia kultury bezpeky zhyttiediialnosti v uchniv osnovnoi shkoly [Preparation of future teachers for the formation of a culture of life safety among primary school students]. Kandydat nauk. Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].
4. INSAG-4. (1991). *Safety culture*. Vienna: International Atomic Energy Agency. [in English].
5. Romanchuk, A. A. (2003). Menedzhment ohrany truda [Occupational Safety Management]. Kiev: Osnova. [in Russian].